

O TERMINOLOGIE RELIGIOASĂ ORTODOXĂ ÎN LIMBA FRANCEZĂ: ROLUL TRADUCERILOR ÎN FIXAREA NORMELOR LEXICALE

Conf. Dr. Felicia DUMAS

Ortodoxia a început să prindă rădăcini în Franța la începutul secolului trecut, datorită exilului rușilor de după revoluția bolșevică și a exodului grecilor din Asia Mică (după 1922). Dacă la început, prima generație a acestor emigranți practica în continuare ortodoxia în limba de origine, de la a doua generație s-a pus problema traducerii tuturor textelor liturgice în limba franceză, limba de adopție a acesteia, dar și limba maternă a numeroși francezi convertiți la ortodoxie. Prin intermediul acestor traduceri se formează în limba franceză o terminologie religioasă ortodoxă, care denumește noțiunile confesionale specifice Bisericii ortodoxe din diferite domenii: teologice, liturgice, culturale sau practice. Desigur, nu este vorba despre o terminologie tehnică, ca în cazul francezei medicale, a francezei juridice, informatice sau a francezei afacerilor, ci despre o terminologie culturală – în sensul de confesională – dar specializată, la fel de precisă în privința denumirilor sale ca și celelalte. Bogăția de jurisdicții din cadrul ortodoxiei din Franța este reflectată la nivelul acestei terminologii de originea împrumuturilor care reprezintă una dintre caracteristicile de bază ale acestui tip specializat de lexic. Cum majoritatea textelor liturgice au fost traduse din limba greacă, împrumuturile grecești sunt foarte numeroase, ele contribuind, alături de cuvintele de bază specifice creștinismului în general, de origine latină, și de câteva împrumuturi sporadice din slavonă, la individualizarea acestei terminologii ortodoxe din limba franceză.

Din punct de vedere lexical, această terminologie este hrănită de ceea ce părintele Iulian Nistea de la Biserica românească din Paris (dedicată sfinților arhangheli Mihail, Gavril și Rafail) numea o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma în prezent în franceză.¹ Principalul mijloc de formare a acesteia este exercițiul traducerii, în

---

¹ Cu părintele Iulian Nistea am avut răgazul mai multor discuții pe această temă.

special cel al traducerilor masive de texte liturgice reprezentative ale ortodoxiei din limba greacă – limba majorității slujbelor ortodoxe și asociată prin excelență practicii liturgice a ortodoxiei. Diaconia apostolică (*La Diaconie apostolique*) a propus cu regularitate astfel de traduceri, dintre care cele mai recente sunt cele ale Mineielor. În spatele acestei denumiri se ascunde de fapt un singur om, un traducător neobosit, părintele Denis Guillaume.² Acesta a tradus practic toate slujbele și cărțile de cult ortodoxe în limba franceză: liturghiile euharistice, panihida, ceaslovul și liturghierul, arhieraticonul, slujba tunderii în monahism, triodul, o parte din Mineile rusești, grecești, românești și sârbești și a alcătuit mai multe acatiste pentru o serie de sfinți care s-au nevoit în Franța. Aceste traduceri și acatiste au apărut în mare parte la editura mănăstirii Chevetogne din Belgia.

Alte traduceri au fost făcute din interiorul ortodoxiei, al monahismului ortodox, în special de părintele arhimandrit Placide Deseille, care a tradus la rândul său numeroase slujbe ortodoxe și anume: Liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur, diferite acatiste, slujba sfințirii bisericilor, pavecernița mică, paraclisul Maicii Domnului și altele. Dintre acatiste, amintim acatistul Sfintei Cruci, al Sfințelor Patimi ale Domnului nostru Iisus Hristos, al Acoperământului Maicii Domnului, al Sfântului Ioan Botezătorul.³

Textele liturgiilor euharistice ale Sfântului Ioan Hrisostomul și Sfântului Vasile cel Mare au fost traduse în limba franceză din greacă de archimandritul Jacob, ieromonahul Elisée și părintele Y. Goldman de la mănăstirea ortodoxă de la Cantauque, care depinde, din punct de vedere al jurisdicției, de Mitropolia Ortodoxă Română pentru Europa Occidentală și Meridională. De altminteri, aceste traduceri au fost publicate cu binecuvântarea Înalt Preasfințitului Iosif Pop, mitropolitul Bisericii Ortodoxe Române pentru Europa Occidentală și Meridională. Traducătorii menționează în prefața lucrării textul-sursă al traducerii lor în limba franceză: „Această traducere a dumnezeieștilor liturghii a Sf. Ioan Hrisostomul și Sf. Vasile cel Mare a fost făcută după textele grecești editate de Brightman (Oxford, Clarendon Press, 1896).

² „Diaconia apostolică” este într-adevăr numele unei instituții create de părintele Denis Guillaume, singurul membru al acesteia. Numele ei vine de la faptul că acesta era diacon al scaunului apostolic de la Roma; călugăr la mănăstirea unită de la Chevetogne, părintele Denis Guillaume a fost primit în ortodoxie în 1994, făcând parte din Biserica ortodoxă a Finlandei.

³ *Recueil d'acathistes*, Monastère Saint-Antoine-le-Grand, 2006, p. 3, *Introduction*.

Pe alocuri, am preferat totuși manuscrisul Barberini 355. Psalmii și versetele psalmice reprezintă, în general, adaptări ale unei traduceri a Septuagintei”.⁴

Fraternitatea ortodoxă din Europa Occidentală propune, la rândul ei, mai multe traduceri, dintre care una a Liturghiei darurilor mai înainte sfințite și una a Ceaslovului. În cadrul acestei fraternități s-a constituit un grup de traducători de origini diverse, franceză, rusă și greacă, cu scopul de a „reuși să stabilească o traducere satisfăcătoare a textelor liturgice, care să poată fi comună tuturor parohiilor și comunităților”.⁵ Înființată în anul 1958, în jurul revistei ortodoxe *Contacts*, și alcătuită din preoți și laici de jurisdicții și de origini etnice diferite, Fraternitatea ortodoxă din Europa Occidentală își propune să reprezinte o mărturie comună a ortodoxiei în Occidentul creștin.⁶ Datorită acestui grup de traducători, au fost propuse ortodocșilor francofoni versiunile în franceză ale textelor liturgice. În același timp, un alt grup din cadrul Fraternității se ocupă de catehizare, publicând lucrări de cateheză precum binecunoscuta *Dieu est vivant*; *de asemenea, în colaborare cu mănăstirea cisterciană de la Bellefontaine, Fraternitatea publică lucrările din colecția „Spiritualité orientale” (Spiritualitate orientală), inițiată de părintele arbimandrit Placide Deseille. Dar să revenim la traduceri realizate de echipa de traducători a Fraternității ortodoxe. Acestea sunt aproape întotdeauna însoțite de texte explicative referitoare la dificultățile concrete ale acțiunii propriu-zis al traducerii. Liturgia darurilor mai înainte sfințite a fost tradusă – după cum se precizează – „după textul original grecesc și după traducerea slavonă echivalentă”. Exigența fundamentală a traducerii este considerată inteligibilitatea, textul propus în*

⁴ Precizarea traducătorilor în cuvântul înainte al traducerilor apărute la Mănăstirea Théotokos et Saint Martin (Născătoarea de Dumnezeu și Sfântul Martin), 2006.

⁵ *Liturgie des Saints Dons Présanctifiés*, éditée avec la bénédiction du Métropolitain Jérémie, président du Comité interépiscopal orthodoxe en France et de Monseigneur Georges, archevêque de l’Eglise orthodoxe russe en Europe Occidentale, par la Fraternité Orthodoxe en Europe Occidentale, Mayenne, 1993, *Présentation du travail de traduction*, p.8.

⁶ Membrii Fraternității depind fiecare de jurisdicțiile lor, recunoscând însă autoritatea ecleziastică a Adunării episcopilor ortodocși din Franța, al cărei președinte este Înalț Prea Sfințitul Emmanuel Adamakis, mitropolitul patriarhiei ecumenice în Franța.

⁷ Apărută la editura Cerf în 1979 și tradusă în limba română cu titlul *Viu este Dumnezeu* de Aurel Broșteanu și părintele Galeriu la editura Harisma, în 1992.

limba franceză dorindu-se a fi redactat într-un „limbaj inteligibil, dar care să nu fie nici banal”.⁸

Părintele arhimandrit Placide Deseille insista încă din 1984 asupra acestei calități esențiale pe care trebuie să o îndeplinească traducerea de texte liturgice ortodoxe în limba franceză: „O liturghie în limba franceză nu se poate improviza și trebuie elaborată într-o strânsă legătură cu sursele sale... Occidentalii au și mai mare nevoie, poate, de această inteligibilitate a textelor decât grecii sau rușii, obișnuiți de mici cu tradiția ortodoxă”.⁹ Sursele despre care vorbește acest mare părinte duhovnic francez (egumenul mănăstirii ortodoxe Saint-Antoine-Le-Grand (Sfântul Antonie cel Mare), metoc francez al mănăstirii athonite Simonos Petra, sunt reprezentate de practica liturgică a ortodoxiei „tradiționale” și mai cu seamă de ansamblul textelor liturgice (în primul rând cele ale liturghiilor euharistice, dar și ale celorlalte slujbe ortodoxe precum vecernia, pavecernița, panihida, precum și textele de spiritualitate, de cateheză, traduse în limba franceză mai cu seamă din greacă, dar și din rusă sau română, limbi asociate în mod tradițional ortodoxiei). Să revenim însă la grupul de traducători al Fraternității ortodoxe; opțiunile terminologice explicitate și justificate de aceștia în aparatul textual prefațator prezintă tot atâtea norme lexicale propuse spre uzul celor care folosesc terminologia franceză ortodoxă. Să vedem un exemplu concret: în traducerea Ceaslovului (*Le Livre des Heures*), este justificat și explicat un termen destul de complicat, creat prin derivare lexicală de la o bază franceză (verbală) și anume adjectivul *incirconscribable*, destul de greu de pronunțat. Acest adjectiv este propus pentru traducerea unui termen grec din domeniul teologiei icoanei – *aperigraptos* – folosit în condacul primei duminici din postul Paștelui, a Ortodoxiei, care comemorează «restabilirea cultului icoanelor de către cel de-al șaptelea sinod ecumenic și care începe cu cuvintele: *O aperigraptos Logos tou Patros (Neopisannoie Slovo Otchtchee)*”¹⁰.

⁸ *Liturgie des Saints Dons Présanctifiés*, éditée avec la bénédiction du Métropolitain Jérémie, président du Comité interépiscopal orthodoxe en France et de Monseigneur Georges, archevêque de l’Eglise orthodoxe russe en Europe Occidentale, par la Fraternité Orthodoxe en Europe Occidentale, Mayenne, 1993, *Présentation du travail de traduction*, p.8.

⁹ Archimandrite Placide Deseille, *L’Eglise Orthodoxe et l’Occident*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métouchion de Simonos Petra, 1984, p.14.

¹⁰ *Cuvântul Tatălui cel necuprins... Ceaslov*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, p. 217.

Traducerile consultate exprimă ideea că Logosul, Cuvântul lui Dumnezeu „nu poate fi cuprins” sau „nu are limite”. Or, importanța concluderii constă în faptul că el aduce o justificare teologică reprezentabilității Cuvântului Divin în icoane, datorită Întrupării sale. Numai termenul „inscirscriptible” (de necircumscribit), care face referire la verbul „circonscrie” (al cărui sens literal este acela de a trasa un contur, o linie care delimitează de ceea ce se află în jur) exprimă la modul cel mai exact și mai concis ideea că Logosul, Cuvântul, care nu poate fi circumscris în calitate de Dumnezeu, a făcut aceasta (s-a circumscris) prin întrupare.¹¹ După cum vedem, două argumente sunt invocate pentru justificarea acestei opțiuni terminologice de traducere: cel al exactității (argument fundamental pentru orice tip de traducere și mai cu seamă pentru traducerea unei terminologii teologice) și cel al conciziei, argument la fel de important pentru natura textului tradus și mai ales pentru scopul principal al acestuia: de a fi citit și cântat în bisericile ortodoxe. Într-adevăr, cele două argumente sunt acceptabile; cel de-al doilea însă ni se pare puțin prea vulnerabil, căci dacă concizia este obținută prin evitarea unei sintagme mai lungi și mai puțin punctuale, structura morfo-lexicală prea complexă a acestui adjectiv îl face practic de nepronunțat...

Prin intermediul acestor traduceri se realizează fixarea normelor lexicale care definesc și individualizează în limba franceză ceea ce noi numim o terminologie religioasă ortodoxă sau, dacă vrem, acea „limbă liturgică” despre care vorbea părintele Iulian Nistea, transferând în spațiul cultural francez o realitate lingvistică și confesională specifică țărilor cu tradiție în ortodoxie. Suntem de părere că nu putem vorbi despre o limbă liturgică ortodoxă franceză, deoarece structurile morfo-sintactice întâlnite în textele liturgice și spirituale caracteristice ortodoxiei din Franța sunt aceleași ca și în limba franceză literară. Specificitatea confesională se impune la nivel lexical, mai precis la nivelul termenilor caracteristici ortodoxiei. Din acest motiv preferăm să vorbim mai curând despre o terminologie religioasă ortodoxă în franceză, specializată și la fel de precisă din punctul de vedere al denumirilor sale univoce ca și celelalte terminologii, tehnice. Este o terminologie specială, de tip cultural, confesională, elaborată la nivelul traducerilor de texte ortodoxe și impusă prin folosirea sa în interiorul acestei paradigme confesionale.

---

¹¹ *Livre des Heures, Présentation du travail de traduction*, p.6.

Am încercat să studiem această terminologie pe baza unui corpus alcătuit din mai mult de patruzeci de tipuri de surse ortodoxe scrise, dintre care texte liturgice propriu-zise, lucrări de cateheză și de spiritualitate, de teologie, mici glosare ortodoxe redactate în limba franceză, reviste etc. O altă parte a corpusului este alcătuită din înregistrări audio ale mai multor interviuri realizate cu personalități ortodoxe din Franța, episcopi, starețul unei mănăstiri de călugări, stareța unei mănăstiri de maici, credincioși, călugări și călugărițe trăitori ai ortodoxiei exprimate în limba franceză.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit în studiul de față sunt practicile de impunere a normelor lexicale folosite de traducători, practici ce depind în mare măsură de apartenența lor jurisdicțională (care determină limba de origine a împrumuturilor, mai ales grecești, dar și slavonești), precum și de tipul de texte în care este fixată norma. Acest ultim aspect se dovedește a fi extrem de important, deoarece el determină practici normative diferite:

- Explicite, termenii ortodocși fiind definiți în glosare care se găsesc la sfârșitul mai multor traduceri de texte teologice sau de spiritualitate¹² ;

- Explicite, de asemenea, însă mai puțin prescriptive (în sensul de inițiere în lectura spirituală), sub formă de note de subsol, propuse în același tip de texte¹³, precum și în multe lucrări de cateheză, pentru explicarea unor anumiți termeni;

- Implicite, întâlnite în textele liturgice, dar și în numeroase lucrări de teologie, datorită mai cu seamă specificului celor dintâi, destinate slujirii liturgice, care exclude folosirea notelor de subsol sau a glosarelor explicative. Exemple: termenul *Théotokos* (care reprezintă un împrumut din greacă) este fixat ca normă pentru denumirea Maicii Domnului ca Născătoare de Dumnezeu, iar forma francizată *théotoque* este sancționată și exclusă.¹⁴

---

¹² Père Ioannichié Balan, *Le Père Cléopas*, préface de Monseigneur Daniel, métropolitaine de Moldavie et de Bucovine, introduction de Jean-Claude Larchet, traduit du roumain par le hiéromoine Marc, Lausanne, Editions l'Age d'Homme, 2003; Père Païssios, moine du Mont Athos, *Lettres*, traduit du grec par Soeur Svetlana Marchal, édité par le Monastère Saint-Jean-le-Théologien, Souroti de Thessalonique-Grèce, 2005.

¹³ Père Païssios, moine du Mont Athos, *Fleurs du jardin de la Mère de Dieu*, édité par le Monastère Saint-Jean-le-Théologien, Souroti de Thessalonique-Grèce, 1998.

¹⁴ Într-o discuție în particular avută cu părintele arhimandrit francez Placide De-seille, pe 6 august 2008, acesta invoca argumentul bizareriei lexicale a formei așa-zis franceze a termenului, *théotoque*, pentru a o sancționa. Argumentul sfinției sale este

Un alt termen, *métobion* (cu pluralul *métobîa*), care înseamnă metoc al unei mănăstiri, este fixat ca normă în detrimentul formei adaptate perfect din punct de vedere fonetic la limba franceză, *métoque*.¹⁵

Prin *normă lexicală*, înțelegem recomandarea explicită și/sau implicită de folosire a anumitor termeni considerați ca specifici ortodoxiei, în sensul în care lingvistul francez André Martinet definea conceptul de normă prescriptivă, care alege, din ansamblul de uzaje, întrebuințarea considerată corectă.¹⁶ Aceste recomandări sunt făcute de actori normativi recunoscuți (de notorietate teologică și spirituală), prin intermediul unor practici normative precise. Ulterior, aceste norme sunt respectate de toți cei ce întrebuințează terminologia religioasă ortodoxă în limba franceză, clerici și credincioși, în sensul de reluate ca atare în diverse contexte de întrebuințare, scrise sau orale ale acestei terminologii (scrieri de spiritualitate, conferințe etc.) Am văzut deja exemplul referitor la propunerea ca normă a adjectivului *incirconscripible* din traducerea Ceaslovului. Să vedem acum și alte exemple de norme lexicale propuse de cei trei traducători francezi de la mănăstirea francofonă Cantauque: arhimandritul Jacob, ieromonahul Elisée și părintele Y. Goldmann. Acestea nu sunt impuse în mod explicit-justificativ într-o introducere a traducătorului (respectiv, a traducătorilor) – așa cum o face grupul de traducători ai Fraternității ortodoxe – ci la nivelul

---

unul extrem de logic din punct de vedere semantico-lexical. Dacă se dorește traducerea în franceză a termenului grec *theotokos*, acest lucru se poate foarte bine face sub forma sintagmei explicative deja folosite „Mère de Dieu”. Dacă se dorește păstrarea acestei denumiri grecești a maicii Domnului ca marcă lexicală și teologică (termenul grec exprimă și o semnificație teologică importantă: la sinodul de la Efes din anul 431, Fecioara Maria a fost declarată Maică a Domnului, împotriva ereziei lui Nestor care nega acest lucru), trebuie să se păstreze semnificanțul grecesc (de origine), adaptat din punct de vedere fonetic prin utilizarea accentului ascuțit în limba franceză, pentru a ști cum să îl pronunțăm. De altfel, uzajul îi dă dreptate, deoarece norma lexicală care s-a impus (fiind reluată în majoritatea textelor de spiritualitate ortodoxă) este *théotokos* (termenul fiind menționat ca atare de dicționarul lui Dominique Le Tourneau, *Les mots du christianisme, catholicisme, orthodoxie et protestantisme*, p. 619).

¹⁵ Din același motiv, semantico-lexical, deoarece semnificanțul grecesc este considerat ca marcă lexicală a acestei limbi, unde el desemnează o realitate specifică ortodoxiei tradiționale și mai cu seamă grecești (se vorbește mai cu seamă de metocurile mănăstirilor athonite).

¹⁶ André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1974 (première édition, 1967).

explicit al unui lexic inserat la sfârșitul traducerii. Găsim în acest lexic, spre exemplu, termenul francez *étole*, folosit în Biserica catolică, propus pentru denumirea unui veșmânt comun diaconului și preotului și diferențiat față de termenii „greci” folosiți deja în Franța (la nivelul acestei terminologii ortodoxe), respectiv *orarion* (orar) și *épitrachilion* (epitrahil): „ETOLE: bande d'étoffe portée autour du cou et de manière différente selon que l'on est sous-diacre ou diacre, ou prêtre et évêque. Celle du diacre est appelée en grec «orarion», et celle du prêtre «épitrachilion»¹⁷: „ETOLĂ: fâșie de stofă purtată în jurul gâtului și în mod diferit de către ipodiacon sau diacon, preot sau episcop. În cazul diaconului, se numește în greacă «orarion», iar în cazul preotului, tot în greacă, «epitrahilion»”. Aceeași direcție de francizare (adaptare fonetică), în sensul traducerii în limba franceză a unor termeni folosiți deja cu semnificantul lor de împrumut din limba greacă, poate fi observată și în cazul sintagmei „TROIS FOIS SAINTE (HYMNE): triple invocation, d'inspiration biblique (Is 6, 1ss) qui célèbre la suréminence sainteté divine. Elle est appelée en grec «trisagion». Elle est distincte du «sanctus», tout en ayant la même origine¹⁸”: „(Imnul) de trei ori sfânt: triplă invocare de sorginte biblică (Is 6, 1ss) care celebrează sfințenia cea atot supremă a dumnezeirii. În limba greacă este numită «trisaghion». Este diferită de «sanctus», deși cele două cântări au aceeași origine”. Prin urmare, sintagma *l'hymne trois fois sainte* (cam lungă, dar „de origine” franceză) este propusă ca normă lexicală prin eliminarea celor două posibile forme concurente, termenul grecesc *trisagion* (deoarece aparține unui alt sistem lingvistic, ne-francez, contestându-i-se astfel statutul de împrumut) și termenul latinesc „sanctus” (ca formă neechivalentă, ce denumește o realitate imnografică diferită). Analiza corpusului de texte ortodoxe din limba franceză ne îndreptățește să afirmăm întrebuintarea concomitentă a celor două norme lexicale, respectiv, a împrumutului grecesc *trisagion* și a sintagmei de origine franceză (de fapt, un calc lexical al termenului din limba greacă).

---

¹⁷ *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduites du grec par l'archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Glodman, éditées avec la bénédiction de S.Em. L'archevêque Joseph, Métropolitaine de la Métropole Orthodoxe Roumaine d'Europe Occidentale et Méridionale, seconde édition corrigée et complétée, Monastère de la Théotokos et de Saint Martin, domaine de Cantauque, 2006, p.170.

¹⁸ *Idem*, p.176.

Cu adevărat surprinzător este numărul relativ însemnat al acestor traduceri (majoritatea din limba greacă) de texte liturgice ortodoxe în limba franceză, mai multe versiuni fiind propuse (după cum am văzut) pentru unul și același text liturgic fundamental. Conștienți fiind de importanța deosebită care le revine – de fixare a normelor lexicale ale terminologiei ortodoxe în limba franceză, preocuparea permanentă a tuturor traducătorilor este aceea de a propune versiuni cât mai inteligibile ale acestor texte unui public francofon practicant, raportându-se aproape de fiecare dată la celelalte traduceri existente (proapse de traducători de jurisdicții diferite), în scopul ameliorării acestora.

O terminologie religioasă ortodoxă în limba franceză

Terminologia religioasă ortodoxă este formată în limba franceză dintr-un nucleu de bază de termeni de origine latină, cumuni tuturor confesiunilor creștine din Franța, din împrumuturi grecești sau slavone, dar și din numeroase sintagme «recuperate» din franceza literară (și câteva calcuri după expresii grecești).

Să începem cu acestea din urmă:

- Sintagma *la translation des reliques*, al cărei echivalent românesc este expresia *aducerea moaștelor*; desemnează procesiunea de deplasare a moaștelor unui sfânt sau ale unei sfinte; pe 27 ianuarie, spre exemplu, se sărbătorește *la Translation des reliques de Saint Jean Chrysostome (Aducerea moaștelor Sfântului Ioan Gură de Aur)*¹⁹

- Substantivul de genul feminin *ceinture* desemnează o piesă din veșmintele liturgice, cu care preotul (și episcopul) se încinge peste stihar, al cărui corespondent în limba română este *brâu*; „La ceinture est portée sur l'aube et l'épitrachion. C'est un signe de la disponibilité du prêtre”²⁰ („Brăul se poartă peste stihar și epitrahil. El semnifică disponibilitatea preotului”).

- Sintagma *portes royales* este întrebuințată la plural pentru denumirea ușilor centrale ale iconostasului, care simbolizează cele două testamente, prin care intră slujitorii în timpul slujbelor și Hristos Însuși sub forma sfintelor daruri: *ușile împărătești*: „Pendant le chant

¹⁹ *Calendrier liturgique*, Monastère Saint-Antoine-le-Grand, métochion de Simonos Petra, 2008, p. 4.

²⁰ *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome* expliquée et commentée par l'équipe de catéchèse orthodoxe, auteur de *Dieu est vivant*, Cerf, 1986, p.19.

des Béatitudes, les célébrants s'inclinent trois fois devant l'autel. Le prêtre prend l'Évangile et le remet au diacre. Tous deux sortent par la porte nord, le diacre en premier, portant l'Évangile à hauteur du front et précédé du porte-cierge. Ils se rendent ainsi en procession devant les portes royales, évoquant la présence de Jésus lui-même venu prêcher parmi le peuple²¹ („În timp ce se cântă Fericiturile, slujitorii fac trei închinăciuni în fața mesei sfinte din altar. Preotul ia evanghelia și i-o dă diaconului. Amândoi ies prin ușa de nord, primul fiind diaconul, care ține Evanghelia la nivelul frunții, precedat fiind de paraclisier cu lumânarea aprinsă. Se deplasează astfel, în procesiune, în fața ușilor împărătești, evocând prezența lui Iisus în lume, care predică poporului”). Această sintagmă are o expresie sinonimă în limba franceză – *les portes saintes* – folosită cu aceeași semnificație în majoritatea textelor teologice sau de spiritualitate ortodoxă. Cu toate acestea, în același *Lexique* final de la sfârșitul versiunilor în limba franceză ale liturgiilor euharistice seminate de cei trei traducători de la mănăstirea Cantauque, o normă lexicală explicită este propusă, în sensul sancționării acestei întrebunțări de tip sinonimic: „PORTES ROYALES: ou „portes précieuses”. Entrée principale de l'église, qui sépare le vestibule de la nef ou narthex. Le terme est souvent employé à tort pour désigner les *portes saintes*. Portes saintes: entrée centrale du sanctuaire, aménagée dans l'iconostase²² („Uși împărătești sau uși de mare preț”. Intrare principală în biserică, care separă pronaosul de naos. Termenul este folosit adesea în mod greșit pentru a desemna ușile sfinte. Ușile sfinte reprezintă intrarea centrală a altarului, din mijlocul iconostasului”). De altfel, această ultimă sintagmă este folosită în textele propriu-zise ale liturgiilor euharistice traduse în limba franceză: „Pendant ce temps, le prêtre sort du sanctuaire par les portes saintes et va se mettre au milieu de la nef pour réciter la prière de l'ambon²³ („În acest timp, preotul iese din altar prin ușile sfinte și se duce în mijlocul naosului pentru a spune rugăciunea amvonului”). Această prescripție explicită, cu intenție și valoare normativă, nu este totuși preluată de uzaj, deoarece, în aproape toate textele liturgice

---

²¹ *Idem*, p. 36.

²² *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduites du grec par l'archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Goldmann, pp. 173-174.

²³ *Idem*, p.68.

traduse în limba franceză pe care le-am studiat, cele două sintagme sunt folosite ca sinonime, prima dintre ele fiind chiar mai frecvent întrebuințată decât cea de a doua (*les portes royales*).

Impunerea normelor lexicale nu se poate face decât prin validarea lor la nivelul uzajului, al întrebuințării în producții scrise sau orale. Lexicul de cuvinte liturgice – *Le Lexique du culte et de la liturgie* – cu care se încheie lucrarea *Spoutnik nouveau synecdimos* a părintelui Denis Guillaume explică foarte clar funcționarea acestei diferențe terminologice în diacronie, diferență abolită la nivel sincron: „Portes royales. Autrefois, on pouvait désigner sous ce nom les portes conduisant du vestibule à la nef; par elles passaient l'empereur ou le roi, pour rejoindre son trône dans l'église... Actuellement, les portes royales désignent les portes saintes ou portes du Roi. Par elles ne peut passer que le Christ et tout ce qui le rend présent”²⁴ („Uși împărătești. În vechime, erau numite astfel ușile care dădeau din pronaos în naos; prin ele treceau împăratul sau regele ca să ajungă la tronul lor din biserică... În prezent, ușile împărătești desemnează ușile sfinte sau ușile Împăratului. Prin ele, nu poate trece decât Hristos și tot ceea ce îl face prezent”).

Câțiva termeni de origine slavonă, ce desemnează realități liturgice și spirituale considerate specifice ortodoxiei practicate în Rusia, fac parte, de asemenea, din această terminologie. Contactul dintre limbile franceză și slavonă (limba liturgică a Bisericii ortodoxe ruse) s-a făcut tot la nivelul traducerilor în franceză a unor texte de spiritualitate ortodoxă rusești. Să vedem câteva exemple:

- Substantivul masculin *starets* (care provine din slavonescul *stari*) (a cărui formă de plural este menționată ca fiind una deosebită de către autorii lucrărilor care îl întrebuințează –*startsy*)²⁵ este folosit în franceza religioasă ortodoxă numai cu unul din cele două sensuri exprimate în limba de origine, cel de călugăr înduhovnicit, foarte înaintat în viața spirituală. Pentru celălalt sens, de stareț al unei mănăstiri, franceza ortodoxă a preferat un împrumut grecesc, cel de *bigoumène*. Limba română folosește cei doi termeni pentru a desemna aproximativ aceeași demnitate monahală: *stareț* și respectiv, *egumen*. Iată două exemple de utilizare a acestui termen în texte redactate în franceză, extrase din buletinul informativ al

²⁴ *Le Spoutnik, nouveau Synecdimos*, p.1203.

²⁵ Père Placide Deseille, *La spiritualité orthodoxe et la philocalie*, Albin Michel, 2003, p. 17.

Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale, care se referă la realități spirituale românești și, respectiv, rusești: „De vendredi soir tard jusqu'à mardi matin, les pèlerins ont été reçus avec amour et beaucoup de bienveillance par la communauté du monastère Brâncoveanu de Sâmbata de Sus, dirigée par le Père *stareț*, l'archimandrite Hilarion”²⁶ („De vineri seara târziu până marți dimineața, pelerinii au fost primiți cu dragoste și cu multă bunăvoință de obștea Mănăstirii Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, condusă de părintele stareț Ilarion); „Une place importante est tenue, comme il se doit, par son séjour au Mont Athos et sa rencontre avec saint Silouane, son *staretz*.” („O importanță deosebită este acordată, după cum se și cuvine, șederii sale la Muntele Athos și întâlnirii cu sfântul Siluan, părintele său duhovnicesc”) (este vorba despre o carte care prezintă viața și opera teologică a părintelui Sofronie Saharov, ucenic al Sfântului Siluan Athonitul și întemeietorul Mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul” de la Maldon, din Essex)”²⁷

• Termenul *vladiko* (substantiv masculin, care provine din slavonul *vladika*) este folosit sporadic în franceza religioasă ortodoxă cu două variante – *vladika* et *vladyko* – mai cu seamă în traducerea unor lucrări de spiritualitate ortodoxă din rusă și în lexiconul religios al ortodocșilor de jurisdicție rusească, cu același sens ca în limba de origine, cel de episcop (folosit și în limba română: *vlădică*): „Après le chant du «Béni soit le nom du Seigneur», son éminence Vladika Laurus a adressé le sermon archipastoral aux fidèles”²⁸ („După cântarea «Fie numele Domnului binecuvântat», Înalt Prea Sfințitul vlădică Laurus a ținut un cuvânt de învățătură arhieresc credincioșilor”). Termenul este folosit, ca și în limba română, ca formă de numire, de desemnare a episcopului (ca în exemplul citat), dar și de adresare, de interpelare a acestuia, de pe poziții ierarhice egale sau inferioare: „La même année, j'ai eu la joie, Vladyko, de vous connaître à Moscou” („În același an, am avut bucuria de a vă cunoaște la Moscova, vlădică”) – Episcopul rus Ilarion se adresează astfel arhiepiscopului catolic al Vienei, venit în vizită la Paris, în 2004, în catedrala rusească Sfântul Nicolae.²⁹

²⁶ *Feuillet Saint Jean Cassien*, no. 232-235, p. 5.

²⁷ *Idem*, no 265-266, p. 10.

²⁸ *Misiunea ecleziastică rusă de la Ierusalim (Mission ecclésiastique russe à Jérusalem)*, <http://stmaterne.blogspot.com/2006/08/jrusalem-mont-des-oliviers-100me.html>.

²⁹ Pagina internet a Bisericii ortodoxe ruse: <http://orthodoxeurope.org/print/2/28.aspx>.

• Substantivul masculin *pokrov* (din slavonul *pocrovu*) desemnează una dintre sărbătorile ortodoxe, *Acoperământul Maicii Domnului*, devenită destul de frecvent sărbătoare patronală, de hram, a mai multor biserici și mănăstiri. „Pokrov: mot slavon semnificând «protection». La fête de la Protection de Notre Dame, au 1er octobre”³⁰ („Pokrov: cuvânt slavon care înseamnă «protecție, acoperământ»: Sărbătoarea Acoperământul Maicii Domnului, de la 1 octombrie”). În franceza ortodoxă, termenul este folosit ca marcă lingvistică a spiritualității ortodoxe rusești. Mult mai utilizată este însă sintagma *la Protection de la Mère de Dieu*. În limbajul religios ortodox, termenul *pocrov* este adesea utilizat cu aceeași semnificație, ca nume propriu de schit sau de mănăstire.

Cea mai mare parte însă a termenilor religioși ortodocși din franceză sunt împrumuturi din limba greacă, mai mult sau mai puțin bine adaptați la sistemul lingvistic al limbii franceze. Aceștia desemnează veșminte, obiecte sau cărți liturgice, cântări, slujbe, grade ierarhice bisericești, noțiuni teologice (la acestea din urmă nu ne vom referi aici). Să vedem câțiva termeni ce desemnează veșminte liturgice:

• Substantivul masculin *sticharion* (din grecescul *sticharion*) desemnează un veșmânt liturgic purtat de preot, diacon și episcop, numit în română, *stihar*. „Le diacre se met de côté pour se vêtir. Il baise alors la croix figurée sur le sticharion et dit en le revêtant: *Mon âme se réjouira dans le Seigneur, car il m'a revêtu d'un vêtement de salut et m'a couvert d'une tunique de l'allégresse*”³¹ („Diaconul se retrage pentru a se îmbrăca. Sărută crucea de pe stihar și spune în timp ce îl îmbracă: *Bucura-se-va sufletul meu întru Domnul, că m-a îmbrăcat în veșmântul mântuirii și cu baina veseliei m-a împodobit.*” (Isaia LXI,10). Acest împrumut grecesc este întrebunțat în paralel cu un altul, de origine latină, deja folosit în terminologia creștină din limba franceză, catolică, pentru denumirea unui veșmânt specific preoților, *l'aube*³². „Le prêtre bénit chacun de ses ornements, en baise la croix et sen revêt en disant, pour l'aube: *Béni est notre Dieu en tout temps, maintenant et toujours et dans les siècles des siècles, Amen. Mon âme exultera dans le*

³⁰ *Le Spoutnik, nouveau Synecdimos*, p.1202.

³¹ *La Divine Liturgie de saint Jean Chrysostome*, traduction de l'Assemblée des évêques orthodoxes de France, p.14.

³² Dominique le Tourneau, *Les mots du christianisme*, p. 72.

*Seigneur, car il m'a revêtu d'un vêtement de salut, et il m'a drapé d'une tunique de félicité*³³ („Preotul binecuvintează fiecare veșmânt, sărută crucea de pe ele și le îmbracă spunând, pentru stihar: *Binecuvântat este Dumnezeu nostru totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin. Bucura-se-va sufletul meu întru Domnul, că m-a îmbrăcat în veșmântul mântuirii și cu baina veseliei m-a împodobit*”). În *Lexicul* cu care se încheie această traducere în limba franceză a liturghiilor Sfântului Ioan Hristostomul și Sfântului Vasile cel Mare, opțiunea lexicală pentru termenul francez *aube* (din latinescul *alba*) preferat împrumutului grecesc este explicată în felul următor: „Aube: tunique que revêtent l'évêque, le prêtre et le diacre, appelée en grec *sticharion*. Celle du diacre a pris une forme proche d'une dalmatique”³⁴ („*Aube*, stihar: tunică purtată de episcop, preot și diacon, numită în greacă *sticharion*. Cea a diaconului a căpătat o formă apropiată de cea a dalmaticii, echivalent al sacosului”). Cele două sisteme lingvistice – împreună cu termenii corespunzători, *aube* și *sticharion* – sunt individualizate și separate în mod clar.

- Termenul masculin *phélonion* (din grecescul *o pheloni*) este echivalentul francez al felonului, un alt veșmânt liturgic, al preotului, pe care acesta îl îmbracă pe deasupra tuturor celorlalte veșminte liturgice: „Revêtu en dernier, le phélonion recouvre la poitrine et s'étend, en arrondi, jusqu'aux pieds, dans le dos. Sur le milieu du dos est cousue ou brodée une croix. Le phélonion est le signe de la gloire qui enveloppe le prêtre et son revêtement s'accompagne de cette prière: *Tes prêtres, Seigneur, se vêtiront de justice et tes saints jubileront de joie en tout temps. Maintenant et toujours et dans les siècles des siècles*”³⁵ („Îmbrăcat la urmă, felonul acoperă pieptul și cade la spate, cu marginile rotunde, până jos, la picioare. Pe spate, la mijloc, este cusută sau brodată o cruce. Felonul este semnul slavei care-l înconjoară pe preot, iar îmbrăcarea sa este însoțită de rugăciunea următoare: *Preoții tăi, Doamne, se vor îmbrăca întru dreptate și cuvioșii tăi întru bucurie se vor bucura, totdeauna, acum și*

³³ *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduite du grec par l'archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Goldmann, p.5.

³⁴ *Idem*, p.168.

³⁵ *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome* expliquée et commentée par l'équipe de catéchèse orthodoxe, p.20.

pururea și în vecii vecilor”). Acest termen este întrebuințat concomitent cu un sinonim de origine latină, substantivul feminin *chasuble*: „Le prêtre bénit le phélonion (ou chasuble), baise l'endroit ou se trouve figurée la croix et dit: *Tes prêtres, Seigneur, se revêtiront de justice, et tes saints seront dans l'allégresse, en tout temps, maintenant et toujours et pour les siècles des siècles*”³⁶ („Preotul binecuvintează felonul, numit le phélonion (sau chasuble), sărută locul unde este reprezentată crucea și spune: *Preoții tăi, Doamne, se vor îmbrăca întru dreptate și cuvioșii tăi întru bucurie se vor bucura, totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor*”).

• Substantivul masculin *omophorion* (din grecescul *omophorion*) este dubletul termenului complet adaptat la sistemul fonetic al limbii franceze – *omophore* (tot de genul masculin), folosit ca și el pentru denumirea *omoforului*, veșmânt liturgic specific episcopului: „La plus ancienne marque de la dignité épiscopale est l'omophorion, dont la forme la plus ancienne semble bien être le «petit omophorion» porté autour du cou”³⁷ („Cel mai vechi însemn al demnității episcopale este omoforul, a cărui formă mai veche pare să fi fost «micul omofor», purtat în jurul gâtului”). Cei doi termeni sunt folosiți în egală măsură în limba franceză pentru desemnarea omoforului, o frecvență din ce în ce mai mare fiind totuși înregistrată de forma francizată: „L'Évêque pose sur la tête de l'ordinand le bout de son omophore et le saint Evangile. Les évêques concélébrants aident à tenir l'Evangile ouvert au-dessus de la tête de l'ordinand”³⁸ („Episcopul pune omoforul și sfânta evanghelie pe capul candidatului la preoție. Ceilalți episcopi, coslujitori, îl ajută să țină evanghelia deschisă pe capul acestuia”).

• Substantivul feminin *épimanikia* (din grecescul *epimanichon*), folosit la plural, este tot un împrumut din limba greacă, echivalentul termenului românesc *mânecuțe*: „Encore au temps de Syméon de Thessalonique, les épimanikia étaient indispensables, le sakkos des évêque étant dépourvu de manches. Aux XIIe-XIIIe siècles, les épimanikia déviennent des vêtements liturgiques des prêtres”³⁹ („În vremea lui Simeon al Tesalonicului, mânecuțele erau

³⁶ *La Divine Liturgie de saint Jean Chrysostome*, traduction de l'Assemblée des évêques orthodoxes de France, p. 16.

³⁷ Henryk Paprocki, *Le mystère de l'Eucharistie*, Paris, Cerf, 1993, p. 179.

³⁸ *Ordination d'un évêque, selon l'Arkhieratikon (et l'Euchologe)*, dans *Grand Euchologe et arkhieratikon*, par le père Denis Guillaume, p. 767.

³⁹ *Idem*, p. 169.

indispensabile, deoarece sacosul episcopului nu avea mâneci. În secolele al XII-lea, al XIII-lea, mânecutele devin veșmânt liturgic al preoților”). Acest împrumut grecesc este concurat de alți doi termeni creați prin derivare de la o bază franceză (*manche*), prefixatul –*surmanches* – și sufixatul diminutival – *manchettes*: „Les surmanches sont des manchettes lacées sur le bas des manches de l'aube qu'elles maintiennent serrées... Sur la manchette droite, il est dit: *Ta droite, Seigneur, est glorifiée dans sa force...* et sur la manchette gauche: *Tes mains m'ont créé et elles m'ont façonné ; donne-moi l'intelligence et j'apprendrai tes commandements*”⁴⁰ („Mânecutele se leagă peste mânecile stiharului, pe care le țin astfel strânse... Punându-și mânecuta dreaptă, preotul spune: *Dreapta Ta, Doamne, s-a preaslăvit întru tărie...*, iar la cea stângă, el rostește formula: *Mâinile Tale m-au făcut și m-au zidit; înțelepțește-mă și mă voi învăța poruncile Tale*”).

După cum se poate vedea, majoritatea acestor termeni folosiți pentru denumirea veșmintelor liturgice sunt împrumuturi destul de bine adaptate din punct de vedere fonetic, morfologic și semantic în franceză, limba lor de adopție. Procesul de adaptare fonetică este chiar foarte avansat în cazul lui *omophorion*, care cunoaște o formă perfect francizată, *omophore*, cu pluralul *omophores*, utilizată frecvent în expresia „sous l'omophore de”, al cărei sens este „care depinde de un anumit episcop”. Și din punct de vedere morfologic putem constata o adaptare a acestor împrumuturi la sistemul limbii franceze, chiar dacă unele dintre ele și-au păstrat particularitățile din limba de origine: substantantivul *épimanikia* fiind folosit mereu la plural, ca în limba greacă. În ceea ce privește integrarea lor semantică, aceste împrumuturi au transportat în franceză semnificațiile din limba greacă, caracteristice paradigmei religioase și profesionale a ortodoxiei.

Să vedem și câteva exemple de termeni care desemnează obiecte și cărți liturgice:

- Substantivul masculin *diskos* (din grecescul *diskos*) este folosit pentru denumirea obiectului liturgic numit în română *disc* sau *patenă*: „Le prêtre encense le grand vélon, il en recouvre le diskos et le calice et dit: couvre-nous de l'ombre de tes ailes, ô notre Dieu, en tout temps, maintenant et toujours et dans les siècles des siècles.

⁴⁰ *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome* expliquée et commentée par l'équipe de catéchèse orthodoxe, p.19.

Amen”⁴¹ („Preotul tămâiază aerul, îl pune peste sfântul disc și peste potir și zice: Acoperă-ne pe noi cu acoperământul aripilor tale, Doamne, totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”). Termenul de genul feminin *patène* este folosit, ca și în română, pentru desemnarea aceluiși obiect liturgic: „En l’absence de diacre, le prêtre prend la coupe de sa main droite et la patène de sa main gauche, la lance et la cuiller étant croisées sur la coupe”⁴² („În absența diaconului, preotul ia potirul cu mâna dreaptă și patena cu mâna stângă, copia și lingurița fiind așezate sub formă de cruce deasupra potirului”).

- Un alt substantiv de genul masculin, *antimension* (din grecescul *antimension*) este folosit pentru denumirea *antimisului*: „Le choeur chante le psaume 25; pendant ce chant, l’évêque déploie les antimensia sur l’autel, il place l’antimension de l’église, y dépose l’évangélique, et baise l’autel”⁴³ („Corul cântă psalmul 25; în acest timp, episcopul desface antimisele pe sfânta masă, pune antimisul bisericii, așează peste el evanghelia, iar apoi sărută sfânta masă”). Un alt context explicativ de întrebuintare a aceluiși termen: „L’antimension est un tissu rectangulaire sur lequel est imprimée la mise au tombeau du Sauveur. Cela souligne le fait que chaque liturgie est un mémorial de la mort et de la résurrection du Christ”⁴⁴ („Antimisul este o pânză rectangulară pe care este imprimată punerea în mormânt a Mântuitorului. Aceasta simbolizează faptul că fiecare liturghie este o rememorare a morții și învierii lui Hristos”).

- Substantivul propriu *Octoëchos* (din grecescul *oktoechos*) este folosit în același timp cu dubletul său fonetic *octoèque* (m.), pentru desemnarea cărții liturgice numită *Octoib*: „Dans l’orthodoxie, le livre liturgique qui nous donne le texte des chants, des compositions poétiques de la semaine s’appelle le livre de l’Octoèque”⁴⁵ („În ortodoxie, cartea liturgică care cuprinde textele cântărilor, ale

⁴¹ Henryk Paprocki, *Le mystère de l’Eucharistie: Ordo de la Sainte et Divine Liturgie*, p.401.

⁴² *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduite du grec par l’archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Goldman, p.42.

⁴³ *Office de la consécration d’une église*, Monastère Saint-Antoine-le-Grand, p.16.

⁴⁴ *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome* expliquée et commentée par l’équipe de catéchèse orthodoxe, p. 46.

⁴⁵ Père Boris Bobrinsky, *La vie liturgique*, Cerf, 2000, p.71.

compozițiilor poetice ale săptămânii, se numește Octoih”); „Le petit Octoèque contient l’hymnographie des seuls dimanches, le Grand Octoèque ou Paracritique, celle des huit semaines correspondant aux huit modes”⁴⁶ („Micul Octoih conține numai imnografia duminicilor, iar Octoihul mare sau Paracrition, conține imnografia celor opt săptămâni, ce corespund celor opt moduri”). Iată și un exemplu de întrebuintare a formei *octoëchos*: „L’Octoëchos comporte un cycle de huit semaines qui commence au premier dimanche après la Pentecôte et se répète jusqu’au Carême de l’année suivante”⁴⁷ („Octoihul cuprinde un ciclu de opt săptămâni care începe în prima duminică de după Rusalii și se repetă până la postul Paștelui din anul următor”). Trebuie să precizăm, că din punct de vedere al frecvenței uzajului, forma perfect adaptată din punct de vedere fonetic la limba franceză – *octoèque* – este mai des folosită decât împrumutul grecesc, în majoritatea textelor ortodoxe, de diferite tipuri, redactate sau traduse în limba franceză.

Să vedem, în încheiere și câțiva termeni care denumesc cântări liturgice:

- Substantivul masculin *chérubikon* (din grecescul *cherubikon*) desemnează imnul heruvimic sau heruvicul, cântat la strană înaintea vohodului mare, în timpul liturghiei euharistice: „Nous qui mystiquement représentons les Chérubins et chantons à la vivifiante Trinité l’hymne trois fois sainte, déposons maintenant tout souci du monde”⁴⁸ („Noi, care pe heruvimi, cu taină închipuim și făcătoarei de viață Treimi sfântă cântare aducem, toată grija lumescă acum să o lepădăm”). Iată un context de exemplificare extras dintr-o carte de hermeneutică a liturghiei euharistice: „En dehors de Constantinople, le Chérubikon apparaît pour la première fois dans un manuscrit de la liturgie de l’apôtre saint Jacques (*Codex Vaticanus graecus 2282*)”⁴⁹ („În afară de Constantinopol, Heruvicul apare pentru prima oară într-un manuscris al liturghiei sfântului apostol Iacob – *Codex Vaticanus graecus 2282*”). Sau, un alt exemplu din traducerea în franceză a liturghiei Sfântului Ioan Hristostomul făcută de echipa de cateheză ortodoxă: „Pendant le

⁴⁶ *Le Spoutnik, nouveau Synecdimos*, p. 1180.

⁴⁷ Jean Meyerdoeff, *L’Eglise orthodoxe hier et aujourd’hui*, nouvelle édition, revue et augmentée par Jean Meyerdoeff et Nicolas Lossky, Seuil, 1995, p.60.

⁴⁸ *La Divine Liturgie de notre saint père Jean Chrysostome*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, p.26.

⁴⁹ Henryk Paprocki, *Le mystère de l’Eucharistie*, p. 272.

chérubikon, le prêtre, ayant terminé la prière secrète, se rend avec le diacre à la table de préparation”⁵⁰ („În timp ce se cântă Heruvicul, după ce a spus rugăciunea în taină, preotul se duce cu diaconul la proscomidiar”). Acest împrumut grecesc este întrebuițat în același timp cu sintagma explicativă *l’hymne des Chérubins*, care reprezintă un calc lexical: „Le chœur, avant le transfert des dons, chante la première partie de l’hymne des chérubins”⁵¹ („Înainte transferării darurilor, corul cântă prima parte a imnului heruvimic”).

• Termenul *polyeleos* (substantiv masculin, din grecescul *polieleos*) desemnează o „cântare de laudă, din slujba Utreniei, care, la praznicele Mântuitorului și sărbători ale sfinților (cu polieleu), înlocuiește binecuvântările Învierii de duminică”⁵², în română, *polieleu*. Este o cântare de laudă a milostivirii divine, alcătuită din versete ale psalmilor 134 și 135, iar după fiecare verset al acestuia din urmă, se repetă refrenul „Că în veac este mila lui” – „Car sa miséricorde est éternelle”, de unde numele de *polyeleos* (în greacă, adică mult milostiv, multă milă). Un exemplu de întrebuițare a termenului, extras din Ceaslov: „office des Matines avec Polyeleos et grande doxologie”⁵³ („slujba Utreniei cu polieleu și doxologia mare”). Termenul este folosit în limba franceză și cu un al doilea sens, desemnând candelabru cel mare din centrul bisericii, de deasupra naosului, ale cărui lumânări sunt aprinse în anumite momente liturgice: „Nos chapelles s’embelissent: à Solan, des amis chypriotes, venus au mois de juillet, ont relevé les mesures de notre polyeleos et en ont trouvé un autre, de même style, mais plus grand, d’une ligne plus pure, orné d’un petit aigle byzantin.”⁵⁴ („Bisericile noastre se înfrumusețază: la Solan, prieteni ciprioți care au venit să ne vadă în luna iulie, au luat măsurile candelabrului și au găsit un altul, de același stil dar mai mare, cu un contur mai pur, împodobit cu un mic vultur bizantin”).

⁵⁰ *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome* expliquée et commentée par l’équipe de catéchèse orthodoxe, p. 51.

⁵¹ *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduites du grec par l’archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Goldman, p. 39.

⁵² Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, prof. Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană Caransebeș, 2001, p. 372.

⁵³ *Livre des Heures*, p. 128.

⁵⁴ *Lettre aux amis des monastères Saint-Antoine-le-Grand et la Protection de la Mère de Dieu*, 2004, p. 16.

Observăm, așadar, că există în limba franceză termeni preciși care desemnează realitățile liturgice, teologice și spirituale ale ortodoxiei. Nu ne-am oprit aici decât la prima categorie. Ei alcătuiesc ceea ce numim o terminologie ortodoxă, bine individualizată în franceză prin fixarea de norme lexicale propuse prin traducerea textelor liturgice fundamentale specifice ortodoxiei (precum și a celor teologice și spirituale), proces ce se continuă și în prezent. Transformați în actori normativi, majoritatea traducătorilor sunt pe deplin conștienți de greua responsabilitate lingvistică și confesională care le revine și pe care o au de îndeplinit. Ceea ce ni se pare pasionant este acest proces de fixare a normelor lexicale, aflat în plină desfășurare încă, care a durat în culturile tradițional ortodoxe (precum cea română, spre exemplu) mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare.

Referințe bibliografice

1. Balan, Ioannichié, père, *Le Père Cléopas*, traduit du roumain par le hiéromoine Marc, préface de Mgr. Daniel, métropolitte de la Moldavie et de Bucovine, introduction de Jean-Claude Larchet, Lausanne, l'Age d'Homme, collection „Grands spirituels orthodoxes du Xxe siècle”, 2003.
2. Bobrinskoy, Boris, père, *La vie liturgique*, catéchèse orthodoxe, Paris, Cerf, 2000.
3. Braniște, Ene, Pr. Prof. Dr., Braniște, Ecaternia, Prof., *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană Caransebeș, 2001.
4. *Calendrier liturgique 2008*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métochion de Simonos Petra, 2007.
5. Deseille, Placide, père, *La spiritualité orthodoxe et la philocalie*, Paris, Albin Michel, 2003.
6. *Divines liturgies de saint Jean Chrysostome et de saint Basile de Césarée*, traduites du grec par l'archimandrite Jacob, le hiéromoine Elisée et le père dr. Y. Goldman, éditées avec la bénédiction de S. Em. L'archevêque Joseph, Métropolitte de la Métropole Orthodoxe Roumaine d'Europe Occidentale et Méridionale, seconde édition corrigée et complétée, Monastère de la Théotokos et de Saint Martin, domaine de Cantauque, 2006.
7. *Grand euchologe et arkhieratikon*, par le père Denis Guillaume, Diaconie apostolique, 1992.

8. *Hieratikon*, tome 2, *Les Divines Liturgies*, Rome, Diaconie Apostolique, 1986.
9. *La Divine Liturgie de notre saint père Jean Chrysostome*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métouchion de Simonos Petra.
10. *La Divine Liturgie de saint Jean Chrysostome*, traduction de l'Assemblée des évêques orthodoxes de France, édité par la Fraternité orthodoxe en Europe Occidentale, Mayenne, 2007.
11. *La Divine Liturgie de Saint Jean Chrysostome*, expliquée et commentée par l'équipe de Catéchèse Orthodoxe, auteur de *Dieu est vivant*, Paris, Cerf, 1986.
12. *Le Spoutnik, nouveau Synecdimos*, par le Père Denis Guillaume, Rome, Diaconie apostolique, 1997.
13. Le Tourneau, Dominique, *Les mots du christianisme, catholicisme, orthodoxie, protestantisme*, Paris, Fayard, 2005.
14. *Livre des Heures* contenant les offices quotidiens de l'Eglise orthodoxe, édité avec la bénédiction de l'assemblée des évêques orthodoxes de France, par la Fraternité orthodoxe en Europe Occidentale, Mayenne, 2005.
15. *Livre de prières orthodoxes*, Monastère orthodoxe Saint-Nicolas de la Dalmerie, Le Bousquet d'orb, 1996.
16. Martinet, André, *Eléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1974 (première édition 1967).
17. Meyerdoeff, Jean, *L'Eglise orthodoxe hier et aujourd'hui*, nouvelle édition, revue et augmentée par Jean Meyerdoeff et Nicolas Lossky, Paris, Seuil, 1995.
18. *Office de la consécration d'une église*, Monastère Saint-Antoine-le-Grand, métouchion de Simonos Petra.
19. Païssios, père, moine du Mont Athos, *Fleurs du jardin de la Mère de Dieu*, édité par le Monastère Saint-Jean-le-Théologien, Souroti de Thessalonique, Grèce, 1998.
20. Païssios, père, moine du Mont Athos, *Lettres*, traduit du grec par Soeur Svetlana Marchal, édité par le Monastère Saint-Jean-le-Théologien, Souroti de Thessalonique, Grèce, 2005.
21. Paléologue, André, *Le Mont Athos merveille du christianisme byzantin*, Paris, Gallimard, 1997.
22. Paprocki, Henryk, *Le mystère de l'Eucharistie*, genèse et interprétation de la liturgie eucharistique byzantine, traduit du polonais par Françoise Lhoest, préface par Irénée-Henri Dalmais, Paris, Cerf, 1993.
23. *Petite Paraclisis en l'honneur de la très sainte Mère de Dieu*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métouchion de Simonos Petra, 2006.

24. *Recueil d'acathistes*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métochion de Simonos Petra, 1996.
25. Roty, Martine, *Dictionnaire russe-français des termes en usage dans l'Eglise orthodoxe*, Paris, Institut d'Etudes Slaves, 1992.
26. *Vocabulaire théologique orthodoxe*, par l'équipe de Catéchèse orthodoxe, Paris, Cerf, 1985.

Résumé

Conf. Dr. Felicia DUMAS

Une terminologie religieuse orthodoxe se développe depuis plusieurs décennies en français notamment à travers les traductions proposées pour l'ensemble des textes liturgiques ou plus largement spirituels de l'orthodoxie. Nous proposons dans ce travail quelques réflexions sur ce processus, à partir d'une étude des différentes façons dont les traducteurs de ces textes se servent pour imposer des normes lexicales définitives de cette terminologie, au niveau de l'analyse sémantico-lexicale de quelques exemples concrets de termes qui désignent des vêtements et des objets liturgiques, des hymnes, des fêtes et des offices de l'orthodoxie.